

NINA • NIKU

FAKTA

Stiftelsen for naturforskning og kulturminneforskning er et nasjonalt og internasjonalt kompetansesenter innen miljøvernforskning. Stiftelsen har ca. 230 ansatte (1999) og omfatter NINA - Norsk institutt for Naturforskning og NIKU - Norsk institutt for kulturminneforskning. FAKTA-ark gir populariserte sammendrag av publikasjoner fra stiftelsen.

Nr. 3 - 2001

Temahefte om enhetslåven

«Røde låver - alt under ett tak» er tittelen på et temahefte fra Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU). Hefet inneholder en del av innleggene fra NIKU-seminaret sommeren 2000 på Norges Landbrukskole om enhetslåven, med Norsk Landbruksmuseum som samarbeidspartner.

Den røde hverdagshelten

Hvem tar vare på den norske røde låven? Den er blant de virkelige «hverdagsheltene» som har preget utseende på landet vårt i langt større grad enn vi tenker over til daglig. Historien om uthusene på norske gårdsbruk er dessuten historien om utviklingen av det moderne jordbruket.

Andre typer kulturminner

NIKU har drevet det strategiske instituttprogrammet Hus i Norge i perioden 1996-2000, og prosjektet Norske uthus 1850-1950 har vært med fra begynnelsen. Hensikten med å trekke inn uthus fra nyere tid var et ønske om også å få med andre typer kulturminner enn vedtatte nasjonalikoner som stavkirkene og de middelalderiske tømmerhusene.

Det store hamskiftet

Den karakteristiske enhetslåven inneholder funksjoner som fjøs og oppbevaring av høy og korn samlet under ett tak. Låvebrua, som sikrer en rasjonell forbindelse mellom de enkelte deler, er også en svært viktig del av bygningens silhuett. Prosjektets tidsavgrensning ved 1850 har sammenheng med det som er kalt «det store hamskiftet» i norsk landbruk. Rundt 1850 ble drifts-

former som i stor grad hadde røtter tilbake til forhistorisk tid, erstattet av mer effektiviserte og mekaniserte driftsformer. I dette lå også utskifting av de tidligere klyngetun til enkeltgårder og en overgang fra de mange laftede driftsbygninger til den samlende enhetslåven av bindingsverk.

På mange måter var dette en langt større endring av kulturlandskapet enn det som i dag skyldes nedlegging og ytterligere effektivisering av driften.

Passé som driftsbygning

Avgrensningen ved 1950 har sammenheng med den nye situasjonen etter den andre verdenskrig da siloforingen og skurtreskeren både overflødiggjorde den gamle låvebygningen og ga behov for en ny type driftsbygninger med større plass. Stadig er låven en nærmest selvfølgelig del av det rurale kulturlandskapet i Norge. Som driftsbygning er den imidlertid for lengst passé.

Heller ikke forvaltningen har viet bygningstypen spesiell oppmerksomhet. I mange tilfeller inngår enhetslåven fra 1850-1950 som del av fredning av gårdstun og anlegg. Så langt er likevel ingen av låvene særskilt fredet gjennom Lov om kulturminner.

Den store røde låven i østlandslandskapet

Låvene er med sine store dimensjoner og sterke farger synlige og sentrale element i det østnorske bygdelandskapet. Det de fleste legger merke til, er rødfargen. Det store flertallet av østlandske låver - små som store - er røde. Dette går tilbake til tiåra sist på 1800-tallet. Det kjennes også rødmalte tømmerlåver, så dette er kanskje en oppfølging av en eldre tradisjon. Det fantes og finnes låver med andre farger, men rødt er låvefargen framfor noen. Helt røde er de likevel

ikke. De aller fleste har hvite markeringer, mest på eldre låver. I noen distrikt ble det tidlig utbredt å male dørene helt hvite. Noe senere ble grønne dører utbredt, kanskje særlig på låver fra 1940-50-åra med

glatte dørbord. Fargesettingen av låver er lite påvirket av moter og stiler. Men låvenes utstyr har endret seg over tid. Dette fulgte vanlig stilutvikling med mye pynt og snekkerglede i sveitserstiltiden fram til 1915-

20, så etter hvert mindre pynt fram til de rent funksjonelle byggene som ble bygd fra 1930-åra. Dette nøkterne stilidealet ble opprettholdt så lenge det ble bygd enhetslåver.

På Nordby østre i Ås i Akershus ble det oppført ny kjørebrelåve i 1947. Den har mange tids- og stedstypiske trekk: låvebru midt på langveggen og hvitmalte dørbord.

Foto: BIRGER LINDSTAD, NIKU

Storhamarlåven - en av de eldste

Den monumentale Storhamarlåven på Hamar består av tre fløyer rundt en firkantet gårdsplass der de lange sidefløyene strekker seg ut mot nord. Eldste ledd er midtfløyen i vest. Den ble murt opp i bruddstein som den adelige setegårds stuttestall omkring 1720, og man benyttet bevart mur fra middelalderens bispeborg som vestvegg i nybygget. Omkring 1770 ble det bygd til en nordfløy med murt fjøs. I 1806 måtte store deler av murverket her mures om og da beskrives det også et laftet overbygg, fire omfar høyt. I 1850 ble dette overbygget erstattet av et nytt og høyere overbygg i panelt bindingsverk. Det nye hadde midtgang med mindre rom ute langs

sidene. I røstet gikk det nå kjøring som sto i forbindelse med låvebroen. Omkring 1860 ble fjøset forlenget nordover til den lengden fløyen fremdeles har.

Allerede omkring 1820 var sydflyen blitt oppført som ny stall med gjødselkjeller under og fôrrom over. Den gamle stallen i midtfløyen ble da omgjort til treskelåve. I 1865 fikk også stallfløyen høyere overbygg og ny låvebro, og det ble etablert sammenhengende kjøring gjennom røstet i alle bygningens tre fløyer. Storhamarlåvens utviklingshistorie presenterer også noen viktige karakteristika ved enhetslåven:

1. Gjødselkjellere under fjøs og stall
2. Fôrlager i overetasjen
3. Kjøring gjennom røstet,

Storhamarlåvens fjøsfløy sett fra nord.

Foto: H. VREIM, 1942, RIKSANTIKVARENS ARKIV

så fôret kunne veltes ned i lagerarealene med svært lite arbeidshjelp.

Denne organiseringen av funksjoner der tyngdekraften ble utnyttet fra fôret ble kjørt inn på toppen til gjødselen ble kjørt ut nederst, var resultatet av en langvarig utbyggings- og moderniseringsprosess. Selve prosessen kan vi i dette tilfellet tidfeste til en begynnelse så tidlig som ca. 1770

med fjøs og gjødselkjeller, og med en varighet helt opp til 1850, da fjøsfløyen fikk høyere overetasje og kjøring i røstet, og med fullføring i 1865 for de andre fløyenes vedkommende. Bygningen var altså resultatet av en langvarig utbyggings- og endringsprosess som varte i ca. 80-100 år før den fremsto som det man kan kalle en fullt utviklet enhetslåve.

Driftsbygningene i Verdal:

Fra hest til traktor

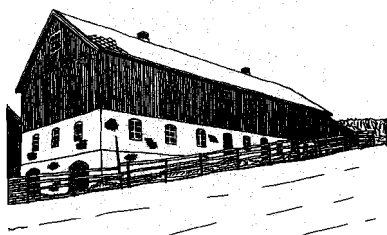
Fra 1950 blir det vanlig å utelate egen stall til hesten og heller sette den inn i fjøset sammen med storfeet. Fra 1970 er hesten helt gått ut.

Driftsbygninger før 1950 er tilpasset hesten. I løpet av 1920-åra vinner heiselåven innpass. Da traktoren begynte å få utbredelse etter 2. verdenskrig, kom heiselåver med åpen takstol, de såkalte traktorlåvene, og dermed den største forandringen i bygge-måte. Disse låvene er beregnet for innkjøring av høy med traktor.

Kjørebrulåvene er med helt fram til midt i 1950-åra. Etter det er traktorlåven, eller heise-

låven, med åpne takstoler enerådende for høyhus.

Fram til ca. 1950 var det mest vanlige å ha forbrett langs vegg, til tross for at kjørebrulåven er den mest utbredte konstruksjonen. Kjørebrulåvens naturlige planløsning, med forgang på midten er altså ikke utbredt. Dette snur i løpet av 1950- og 60-åra. Nå vinner kjørebrulåvens plan innpass, men kombinert med åpne takstoler. Dette har sikkert sammenheng med at felles forgang i midten er mest hensiktsmessig når det etter hvert blir to båsrekker, det gir lettest føring.

Oppmålingstegning av Kvamme, byggeår 1937. Typisk for sin tid med forbrett ved vegg, mange små rom, flere dyreslag, kjørebrulåve, liten fraukjeller.

Stoffet er hentet fra

NIKU Temahefte 24

Geir Thomas Risåsen (red.)

«Røde låver - alt under ett tak.»

NIKU-seminar om enhetslåven. Norges Landbrukshøgskole og Norsk Landbruksmuseum. 5.-6. juni 2000.

Heftet inneholder disse artiklene:

Norskegardstun før jordskiftet

Av Arne Berg, forsker NIKU

Uthusenes adelige forfedre

Av Einar Sørensen, førstekonservator ved Drammens Museum

Foregangsmenn og nyskapninger ca. 1770-1850

Av Jens Christian Eidal, forsker NIKU

«Designere» av markante landskapselementer

Av Jan Våge, professor NLH

Østlandske låver 1870-1970

Av Jan Erik Horgen, forsker NIKU

Driftsbygningene i Verdal, Nord-Trøndelag 1850-1990

Av Knut Martinus Baglo, BU-konsulent, Verdal kommune

Fjøs og tun på Andørja 1800-1980

Av Dagfinn Nilsen, sivilagronom, Bodø kommune

Ekonomibyggnaderna och lantbruksrådgivning i Sverige 1850-1950

Av Catharina Svala, universitetslektor, Sveriges Landbruksuniversitet, Alnarp

The Laavebru in America

Av Darrell Henning, Curator, Vesterheim Norwegian-American Museum, Decorah, Iowa

En enhetslåve til Norsk Folkemuseum

Av Lars Roede, førstekonservator Norsk Folkemuseum